

Андрій **КРИЖАНІВСЬКИЙ** (Львів)Роман **ШУСТ** (Львів)

Шестигрошовики Яна II Казимира, карбовані у Львові у 1660-1663 роках

У цьому номері «Львівських нумізматичних записок» розпочинається публікація каталогу монет львівського монетного двору. Для початку обрано опис коронних шестигрошовиків Яна II Казимира, карбованих у Львові у 1660-1663 рр. Їх емісія була найбільшою за обсягом з-поміж інших номіналів, які карбували на Львівському монетному дворі в епоху пізнього середньовіччя і ранньомодерного часу.

Упродовж тривалого часу дослідники не вважали ці монети продукцією Львівського монетного двору. У деяких польських нумізматичних виданнях шестигрошовики з 1662-1663 рр., позначені ініціалами «А.Т.» чи «А.с.р.Т.», ще й зараз вважають продукцією Краківського монетного двору. Причиною цього, очевидно, є те, що львівські шестигрошовики з 1660-1663 рр., на відміну від емісій XIV-XV ст., чи 1656-1657 рр., не мають характерних ознак їх належності до Львівського монетного двору.

Карбування монет у Львові відбувалося у трьох часових періодах. Коротко розглянемо монетну емісію кожного з них і їх основні характерні риси.

На перших монетах – галицько-руських грошиках, карбованих у 1353-1399 рр., та львівських півгрошах з 1399-1408 рр. – розміщено зображення герба руської землі – лева з грізно простягнутими вперед лапами та напис «+Moneta: Russie» або «+Moneta: Lemburg». Через це їх атрибування не створює дослідникам значних проблем. Вже при першому описі галицько-руських монет XIV-XV ст. у книзі «Про литовські та польські права», виданій у 1800 році відомим громадським діячем, істориком, нумізмом та засновником Кременецького ліцею Тадеушем Чацьким, їх однозначно віднесено до продукції львівського монетного двору.

У середині 50-их років XVII ст., в епоху значних військово-політичних потрясінь Речі Посполитої, у Львові поспіхом організували роботу монетного двору. Тут упродовж 1656-1657 рр. карбували орти і шестигрошовики, на аверсі яких під погрудним зображенням короля Яна II Казимира (1649-1668) вміщено герб Львова – крокуючий в овальному картуші лев. Завдяки цьому, польські дослідники-нумізмати Казимир Бандтке та Ігнацій Загурський ще в першій половині XIX ст.¹ впевнено вважали ці монети емісією Львівського монетного двору. Разом з тим, Ігнацій Загурський припустився помилки в іншому. Він відніс до продукції цієї монетарні люблінські трояки Сигізмунда III з 1596 р., позначені літерою L. Цю хибну думку дещо пізніше спростував Т. Ліпінський у праці «Wiadomości o mennice w Lublinie», виданій у Варшаві в 1853 р.

Дещо інакше виглядала справа з визначенням монет, карбованих у 1660-1663 рр. Довший час нумізмати вважали, що монетний двір у Львові працював лише у 1663 році і на ньому випускали злотівки (тимфи) з ініціалами «А.Т.», орендаря львівської монетарні Андрія Тимфа. Ні монети, позначені ініціалами «G.B.A.» з 1660-1662 рр., ні шостаки з ініціалами «А.Т.» (окремі типи) чи «А.с.р.Т.» з 1662-1663 рр. не пов'язували з діяльністю Львівського монетного двору.

Так, найславетніший колекціонер польських монет Емерик Гуттен-Чапський, автор відомого «Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises», виданого у п'яти томах в 1871-1916 роках, вказував на ініціали «G.B.A.» як невідомі і, звісно, не відносив ці монети до продукції Львівського монетного двору. Остаточного походження ініціалів «G.B.A.» на монетах з'ясовано лише у 1912 році. Майже одночасно два дослідники А. Волянський та А. Гнилко опублікували свої статті у Wiadomościach numizmatyczno-archeologicznych (№9 та 10 за 1912 р.)². У них на основі вивчення архівних матеріалів доведено, що карбування монет з ініціалами «G.B.A.» відбувалося у Львові в часи, коли Львівський монетний двір був відданий в оренду Джованні Батіста Аморетті.

У 1660-1662 рр. тут випускали дводукати, дукати, таляри, орти, шестигрошовики та півторагрошовики. Всі вони позначені ініціалами орендаря – «G.B.A.» – скороченням його імені та прізвища. Щоправда, з наведеного переліку монет, позначених ініціалами «G.B.A.», всі номінали, крім шестигрошовиків, є надзвичайно рідкісними. Зокрема, надзвичайним раритетом в польській нумізматиці вважається львівський таляр з 1661 р. Відомий лише один його примірник, який знаходиться в колекції Національного музею в Варшаві. Це винятково гарний, у чудовому стані збережений екземпляр, з

характерним «львівським» зображенням короля, т. зв. «широким» портретом, яке не повторюється на монетах Яна II Казимира, відкарбованих на інших монетних дворах.

Ніби дорогоцінний камінь, ця монета має свою «біографію». До 1898 року історія таляра губиться в каталогах Королівського нумізматичного кабінету в Стокгольмі, відколи його вперше відкрив В. Віттіг – відомий варшавський нумізмат. Йому вдалося виміняти львівський таляр на шведські монети і привезти його до Варшави. Там у цьому ж 1898 році, за велику суму – 1118 російських рублів монету перекупив знаний колекціонер Казимир Собанський. Згодом, разом з його чудовою збіркою, таляр було подаровано до колекції Національного музею в Варшаві. На наш погляд, унікальність львівського таляра не є випадковою. Зважаючи на досконалий стан, можна припустити, що його відкарбували лише в одному екземплярі для подарунку, скажімо, королю чи комусь із його двору, а масова емісія цих монет не передбачалася. Така думка може базуватися на більш детальному вивченні діяльності Джованні Батіста Аморетті на посаді орендаря Львівського монетного двору. Його наполегливість в отриманні контракту на оренду монетарні у Львові мала дві причини – відому та потаємну.

Цілком очевидно, що різні монетні номінали, позначені скороченням «G.V.A.» (крім шостаків) випускалися радше задля маніфестації повного набору грошових одиниць польської монетної системи, ніж для реальної монетної емісії. І на цей бік діяльності львівського монетного двору королівська адміністрація, напевно, закривала очі. Це й не дивно, адже „грубіші» монети – дукати та таляри – повинні були відповідати певним метрологічним показникам монетної стопу і не могли вирішити завдання, поставленого урядом перед монетним двором. А воно було очевидним: для знищеної війнами з українськими військами Богдана Хмельницького, Швецією, Трансильванією та Московською державою економіки Польщі необхідно було отримати вагомий прибуток з монетної емісії, незважаючи навіть на майбутні негативні наслідки. Одним із кроків у цьому напрямку наприкінці 50-их років XVII ст. було обрано масовий випуск шестигрошовиків, вміст чистого срібла в яких за десятиліття значно знизився (в 1652 р. – 1,68 г, в 1656 р. – 1,43 г, в 1658 р. – 1,39 г)³. Згадки про шостаки як про один із видів неповновартісних монет, котрі заповнили ринки України у другій половині XVII ст., наводить М. Котляр⁴. Мабуть, потреба у збільшенні обсягів монетного карбування, в т. ч. і цього номіналу монет, стала однією з причин відновлення у 1660 р. діяльності львівської монетарні після тимчасової перерви функціонування в екстремальних умовах 1656-1657 рр.

Окремої монетної ординації, виданої королівською адміністрацією або сеймом Речі Посполитої, яка б регламентувала метрологічні показники (вагу та пробу) польських срібних монет у 1660-1663 рр., в тому числі і продукції Львівського монетного двору, досі не виявлено. Згідно з подібним документом, ухваленим у 1658 р., шостаки потрібно було карбувати в кількості 58 шт. з однієї польської вагової гривни срібла VI проби. При цьому вага одного шестигрошовика повинна була складати 3,348 г. Фактична ж вага шостаків, відкарбованих на Львівському монетному дворі у 1660-1663 рр., визначена Андрієм Крижанівським на основі зважування 178 шт. монет, склала 3,22 г, що навіть з додатком 5 % на ймовірну зношеність монет в ході обігу дає всього 3,38 г, або ж лише 97 % від нормативної. В каталогах Львівського історичного музею, за результатами аналізу, проведеного Державною інспекцією пробірного нагляду України, наведено фактичну пробу срібла у цих монетах – 375, що відповідає задекларованій. Тоді, в одному шостаку (з додатком 5 % на зношеність) вміст чистого срібла складає 1,27 г, а в трьох шостаках – 3,81 г. Три шестигрошовики повинні були дорівнювати одному коронному ортові (18-грошовій монеті). Метрологічний аналіз львівських ортів з 1660 р. показує, що вміст чистого срібла у них складав 4,24 г (фактична вага 6,47 г з додатком 5 % на зношеність та XI проба срібла). Це значно перевищувало вагу срібла у трьох шестигрошовиках – 3,81 г⁵. Власне такий зиск (близько 10 %) від випуску шостаків пояснює їх масову емісію у 1660-1663 рр. і цілковиту раритетність львівських ортів, що випускалися лише у 1660 р., та й інших, ще більш вартісних номіналів Львівського монетного двору – талярів, дукатів та дводукатів.

Керуючи львівською монетарнею, Джованні Батіста Аморетті одночасно займався контрабандою фальшивих мідних шелягів на землі Речі Посполитої, широкомасштабна емісія яких відбувалася на Сучавському монетному дворі у Молдавії. Як вважає львівський дослідник В. Шлапінський⁶, саме у Львові він реалізовував свої злочинні наміри. За низькопробні сучавські підробки Джованні Батіста Аморетті скуповував срібло, необхідне для функціонування львівської монетарні. І саме ця потаємна мета була основною в домаганнях Аморетті стати керівником Львівського монетного двору.

У 1660-1662 рр. основним номіналом цієї монетарні були шестигрошовики, які легко відрізнити від маси коронних шостаків, котрі карбували на інших польських монетарнях, за вміщеними на їх реверсі ініціалами «G.V.A.».

Проблеми з визначенням монет Львівського монетного двору розпочинаються з 1662 р., коли Дж. Аморетті на посаді орендаря львівської монетарні замінив Андрій Тимф. Одночасно А. Тимф управляв ще й монетними дворами у Кракові та Бидгощі, тому шостаки з його ініціалами «А.Т.» дослідники-нумізмати раніше відносили до продукції Краківського монетного двору. Одноставними дослідники були й у тому, що у Львові Андрій Тимф карбував тільки злотівки (тимфи). І відбувалося це лише у 1663 р. Звідси висновок, що упродовж майже цілого року, після припинення у липні 1662 р. карбування монет з ініціалами Дж. Аморетті, до квітня 1663 р. – початку емісії злотівок, львівська монетарня не функціонувала. (Рішення про запровадження нового монетного номіналу – злотівок, було схвалено на рівні керівництва держави. Для цього номіналу було встановлено примусовий курс – 30 грошів, але за реальною вартістю срібла, що містилося в монетах, вони коштували лише 12 грошів. Реалізація цього проекту, автором якого був Андрій Тимф, разом із випуском у 1659-1666 рр. величезної кількості польських та литовських мідних солідів (боратинок) остаточно підірвала економіку польської держави).

У 1926 році С. Свежавскі опублікував повідомлення в «Львівських нумізматичних записках»⁷, у якому вперше припустив, що у Львові в 1662-1663 роках карбували шестигрошовики з ініціалами «А.Т.», які відрізнялися від продукції інших монетних дворів зображенням на аверсі «широкого» портрета короля, такого ж, як і на монетах з ініціалами «G.V.A.». Дослідивши монетні зображення та архівні документи, він зробив правильний висновок, що Львівський монетний двір, очевидно, не припиняв своєї роботи, а продовжував діяти і після 1 липня 1662 року, коли Андрій Тимф замінив Джованні Батісту Аморетті на посаді орендаря монетарні. І власне у цей період – з 1.VII.1662 р. до 3.IV.1663 р. – за припущенням С. Свежавського, на Львівському монетному дворі продовжували карбувати шостаки, з таким же портретом короля, як і на монетах з ініціалами «G.V.A.», але вже з новими ініціалами «А.Т.» і з датою 1662 р., 1663 р. та без дати взагалі.

Дійсно, зустрічаються шостаки з таким же портретом короля і з ініціалами «А.Т.», як на монетах з ініціалами «G.V.A.», датовані 1662 р. або без дати, проте жодної такої монети з датою 1663 р. досі не знайдено. Щодо дати 1663 р., С. Свежавскі припустився помилки, яка полягала в тому, що у 1663 р. на Львівському монетному дворі випускали лише шестигрошовики з ініціалами «А.с.р.Т.», а монет з ініціалами «А.Т.» вже не емітували.

Зробивши правильні припущення щодо випуску у Львові шестигрошовиків з 1.VII.1662 р. до 3.IV.1663 р., С. Свежавскі, на нашу думку, не зважився вирішити проблему шостаків з ініціалами «А.с.р.Т.» Не допомогло йому й те, що частина цих монет, датованих 1662 роком, теж мала широкий портрет короля, такий же, як і на львівських шостаках з літерами «G.V.A.» У чому ж справа? Чому основний аргумент, що полягав у порівнянні зображення портрета короля, спрацював лише щодо монет з ініціалами «А.Т.», але не був прийнятий до уваги щодо шостаків з ініціалами «А.с.р.Т.»? Відповідь, напевно, полягає у тому, що всі сучасники С. Свежавського дотримувалися думки великого авторитета польської нумізматики Е. Гуттен-Чапського, який вважав ці ініціали скороченням від «*Andreas Timf Capitaneus Piasecinensis*», тобто Андрій Тимф староста П'ясечної (під Варшавою), а самі монети – продукцією Краківського коронного монетного двору⁸. Відтоді цього помилкового твердження дотримуються й сучасні дослідники, незважаючи на успішне вирішення загадки шостаків з ініціалами «А.с.р.Т.» львівським нумізмом Володимиром Шлапінським⁹.

Праці В. Шлапінського з вивчення архівних документів, видані у співавторстві з львівськими нумізматами Володимиром Зваричем та Романом Шустом, дали вичерпні відповіді на це та інші питання щодо функціонування Львівського монетного двору у 1660-1663 рр. Було розшифровано маленькі літери в аббревіатурі «с.р.». Вони стосувалися Христіана Пфалера, пробіра Львівського монетного двору у часи його підпорядкування Андрію Тимфу, від імені якого залишилися великі літери «А.Т.». Було встановлено ім'я різчика штемпелів – Єжи, а також місце розташування самої монетарні, яка знаходилася на пл. Ринок у кам'яниці під номером 39¹⁰.

Таким чином, у 90-их роках ХХ ст. зникли майже столітні сумніви та суперечки щодо випуску у Львові шестигрошовиків. Можна з упевненістю стверджувати, що у 1660-1663 роках на львівській монетарні карбували шостаки з ініціалами «G.V.A.», «А.с.р.Т.», а також «А.Т.». Встановлено також, що львівські шостаки з ініціалами «А.Т.» відрізнялися від однотипних монет, відкарбованих на Краківському і Бидгоському монетних дворах зображенням на аверсі широкого портрета короля. Штемпелі львівських шостаків 1660-1663 рр., окрім того, виготовлялися одним майстром і мають спільні риси виконання пуансонів букв, гербів, корон та інших елементів зображень аверса і реверса.

Є ще одна дуже проста характерна ознака, на яку вперше звернув увагу Андрій Крижанівський, для визначення львівських шостаків з-поміж інших коронних монет початку 60-их років ХVII ст. (крім

згаданих Львівського, Краківського та Бидгоського монетного двору, шестигрошовики в цей час карбували ще й у Познані) – лише на реверсі львівських шестигрошовиків всіх типів («G.V.A.», «A.c.p.T.», «A.T.») міститься скорочення слова „GRO”, тоді як на шостаках з інших монетних дворів завжди карбували «GROS»¹¹.

У колекції Національного музею в Кракові зберігається шостака з 1664 року з ініціалами А.с.р.Т., який походить з колекції Е. Гуттен-Чапського. У 1664 р. Львівський монетний двір вже не працював, тому опоненти, які заперечували факт карбування монет з цими ініціалами у Львові, завжди покликалися на зазначений шестигрошовик. Детальний огляд цієї монети, проведений С. Белопольським та В. Шлапінським,¹² показує, що шостака є фальшивим з явно доробленими буквами «с.р.» до звичайного шостака «А.Т.» 1664 р., карбованого на Краківському монетному дворі. На підробку вказує і легенда аверсу, що закінчується на «M.D.L.» (Великий князь литовський), тоді як на львівських шостаках з 1660-1663 рр. титул короля завжди обмежується до «POL. ET. SVE.».

Помилковою є й монета з написом на аверсі «EVS» замість «SVE», що сталося внаслідок перестановки майстром пуансонів з буквами Е та S. Неправильно відчитавши це скорочення, мабуть через поганий стан збереження наявного примірника цієї монети (така монета є в колекції Національного музею в Кракові, інв. № MNK-15628), Ч. Камінські та Я. Курп'євські – автори повного каталогу монет Яна II Казимира – подали неіснуючий варіант львівського шестигрошовика 1662 р. з титулатурою короля «IO. CASIM. D. G. REX. POL. ET. RUS.»¹³. Таке відчитання легенди могло б навіть давати підстави для припущення, що нібито емісія 1660-1663 рр. була продовженням традицій карбування монет у Львові в 1656-1657 рр., де при випуску ортів та шестигрошовиків на аверсі розташовували легенду з титулатурою короля «IO. CAS. D. G. REX. POL. ET. RUS.», у якій є згадка про Галицьку Русь. Насправді, Ч. Камінські та Я. Курп'євські припустилися помилки і на цій монеті: як і на всіх львівських шостаках, легенда закінчується на «SVE» (з переставленими буквами). Титулатура «RUS» не зустрічається на жодному львівському шостаку з 1660-1663 рр. Також немає жодного зв'язку між діяльністю Львівського монетного двору у 1656-1657 рр. та періодом 1660-1663 рр. (різні управителі монетного двору, різні монетні майстри, різні метрологічні показники монет).

¹ *Bandtke K.* Numizmatyka krajowa. Warszawa, 1839. Poz.425; *Zagórski I.* Monety dawnej Polski. Warszawa, 1845. №459 i 480.

² *Wolański A.* Jeden z palących braków numizmatyki naszej // *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.* Kraków, 1912. №9. S.1; *Hnilko A.* Kilka szczegółów o Janie Amoretim i o mennicy lwowskiej w latach 1660-1663 // *WNA.* Kraków, №10. S.1.

³ *Зварич В., Шуст Р.* НумізMATИКА. Довідник. Тернопіль, 1998. С.418.

⁴ *Котляр М.* Нариси історії обігу і лічби монет на Україні у XIV-XVII ст. Київ, 1981. С.116.

⁵ *Krzyżaniwskij A.* Cechy wyróżniające i stopa mennicza szóstaków wybijanych w mennicy lwowskiej // *Biuletyn Numizmatyczny.* Warszawa, 2004. Nr.2 (334). S.131; *Widawski M.* Zapomniana ordynacja mennicza z 1659 r. // *BN.* 2003. Nr. 2 (330). S.129.

⁶ *Szlapinskij W.* Fałszywe szelągi wołoskie na rynku pieniężnym województwa Ruskiego w sześćdziesiątych latach XVII w. // *Wiadomości numizmatyczne.* Warszawa, 1997. Z 3-4. S.118.

⁷ *Swieżawski S.* Czy mennica lwowska była czynna w czasie od 1.VII.1662r. do 3.IV.1663r.? // *Zapiski numizmatyczne.* Lwów, 1926. Nr.1. S.8.

⁸ *Hutten-Czapski E.* Catalogue de la Collection des Monnaies et Médailles Polonaises. St-Peterburg, Paris, 1871. Vol. I. P.300.

⁹ *Szlapinskij W.* Szóstaki Jana Kazimierza, bite w mennice lwowskiej w latach 1662-1663 // *BN.* 1990. Nr.4-6 (264-266). S.5;

Szlapinskij W. Christian Pfaller i Valentin (Foltyn) Tencer w mennicach Brzegu i Lwowie na początku 2. połowy XVII w. // *Silesia Numismatika. Ducatus Lignicensis et Bregensis. Liber I.* Legnica, 2001. S.127.

¹⁰ *Зварич В., Шлапінський В.* Нові матеріали про Львівський монетний двір. З історії стародавності і середньовіччя // *Вісник Львівського Університету. Серія історична.* Львів, 1984. Вип.20. С.15; *Zwarycz W., Szlapinskij W.* Nowe materiały dotyczące mennicy lwowskiej // *BN.* 1995. Nr.3 (299). S.10; *Шуст Р., Шлапінський В.* Львівський монетний двір у середині XVII ст. Функціонування та типологія продукції // *Вісник Львівського Державного Університету ім. І. Франка. Серія історична.* Львів, 1998. Вип.III. С.66.

¹¹ *Krzyżaniwskij A.* Szóstak lwowski z XVII w. bez słowa „Sex” w legendzie // *Lubelskie wiadomości numizmatyczne.* Lublin, 1999. Nr.VIII. S.23; *Білопольський С., Крижанівський А., Шлапінський В.* Невідомий шестигрошник Яна II Казимира і основні характеристики шостака 1660-1663 років львівського монетного двору // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка.* Т.СXXL. Львів, 2000. С.171.

¹² *Szlapinskij W., Bielopolskij S.* Monety koronne Jana Kazimierza w mennicach A. i T. Tymfów w latach 1662-1663. Rozdzielenie według miejsca ich powstania // *Przegląd numizmatyczny.* Gdańsk, 1998. Nr.4. S.5; *Szlapinskij W., Bielopolskij S.* Monety koronne Jana Kazimierza, bite w mennicach zarządzanych przez Andrzeja i Tomasza Tymfów w latach 1662- 1667 (Przypisanie do poszczególnych mennic). Lwów, 2003. S.76. Ryc.171.

¹³ *Kamiński C., Kurpiewski J.* Katalog monet Polskich 1649-1696. Warszawa, 1982. S.46. Poz.197.